

I. Introducere

Ce ne poate convinge astăzi că justul trebuie să ocupe un spațiu în existența noastră? Ne poate spune oare filosofia morală ceva despre chestiunile fundamentale ale acțiunii umane contemporane?

Sunt cu siguranță întrebări care nu aparțin secolului nostru. Sunt în același timp interogații care și-au revendicat dominația intelectuală în acest secol mai mult decât oricând. Dacă filosofia politică și-a anunțat finalul glisând spre istoria filosofiei, odată cu descoperirea celui mai bun regim politic, filosofia morală nu are și ea un sfârșit similar? Linii importante separă astăzi metaetica de etica substanțială și în interiorul acesteia din urma perspectiva aristotelică a binelui de cea kantiană a justului sau idealismul german, utilitarismul englez și moralismul francez. Orice reflexie morală normativă nu se plasează oare epigonic în interiorul acestora?

Nu este suficient să te revendici de la un sistem sau de altul pentru a pune capăt persistenței ireconciliabilități dintre interese și obligații, tensiunilor dintre diferite convingeri, dintre raționalitatea, interesele umane și acțiune optimă. Filosofia morală își revendică în continuare locul în interiorul acestor tensiuni, chiar dacă pretențiile ei totalizatoare au dispărut.

Integritatea și autonomia filosofiei morale se mențin, deși filosofia morală are împreună cu întreaga filosofie din ce în ce mai puțin ambiția de a emite teorii integrate. Diminuarea competențelor reflexive ale filosofiei odată cu apariția unor imagini concurente ale lumii este însoțită de extinderea câmpului în care reflecția etică intervine, printre acestea este și etica în relațiile internaționale.

În general, opunem morala valorilor universale și etica particulară sau individuală. Habermas a propus distincția dintre morala autonomiei, care se referă la orice subiect, și etica realizării individuale care dă un sens existenței fiecăruia dintre noi. Dincolo de facilitatea terminologică, *moralis* și *ethikos* continuă să fie dificil de separat. Orice etică își găsește rădăcinile în morală. Cât de radicală poate fi separația între realizarea sinelui de morala universală? Putem analiza relațiile internaționale de astăzi folosind numai coerența argumentației și făcând abstracție de istoria ideilor moral-politice de până acum?

Dificultatea majoră care particularizează domeniul la care ne referim este articularea moralei cu antropologia. Orice doctrină morală comportă o antropologie, descrierea unor motivații umane care se află în legătură cu idealul propus. Utopia unei filosofii morale provine din inadaptarea normativității la o anumită realitate antropologică. Chiar dacă sub influența pozitivismului, motivațiile umane constituie obiect de studiu al studiilor psihologice, fundamentul antropologic constituie o parte indispensabilă a filosofiei morale. Ea trasează evoluția filosofiei morale de la Platon și Aristotel până la utilitariștii pentru care căutarea fericirii

personale se transformă în căutarea fericirii societății în ansamblul ei.

Care poate fi acest fundament în ceea ce privește relațiile internaționale? Este evident că în ceea ce privește strict relațiile dintre state fundamentul antropologic este la prima vedere inexistent. Abordarea acestui domeniu nu poate rămâne decât strict una politică. Dar relațiile internaționale nu sunt exclusiv relații dintre state. Pe de o parte, ele pot fi concepute ca relații între reprezentanții acestor state. Pe de altă parte, ele sunt în același timp relații dintre indivizi, între cetățenii statelor respective.

Putem analiza antropologic normele morale legate de relațiile internaționale pornind de la două tipuri de motivații: cea a guvernanților deveniți în acest secol reprezentanți ai popoarelor lor, pe de altă parte cea indivizilor. Pentru a propune o ordine morală în relațiile internaționale care sunt motivațiile care trebuie modificate? Echilibrul dintre cele două niveluri de analiză a relațiilor internaționale, pe care Rawls le va lua în considerare ca atare atunci când încearcă extinderea teoriei dreptății la relațiile internaționale, este evolutiv. Relațiile internaționale au fost pentru multe secole, relații dintre guvernanții popoarelor. Dimensiune etică a acestora a fost cea a valorilor pe care ei le-au avut, singurii care s-au preocupat de afacerile externe.

Ceea ce se petrece dicolo de zidurile cetății intră târziu printre motivațiile umane, poate nu mai devreme de ultima decadă a acestui secol. Este momentul în care a devenit clar că libertatea umană poate fi atât de grav violată din afara frontierelor statului. Acțiunile umanitare reprezintă

efectele unei acțiuni individuale pe scena internațională. Motivațiile sale sunt cele implicate de epoca Luminilor, valorile rațiunii imparțiale și a dragostei de umanitate. Trebuie însă ținut cont, așa cum spune Charles Taylor de faptul ca aceste valori sunt unele din rarele valori posibile pe care modernitatea le atribuie oamenilor.

Nu întâmplător etica relațiilor internaționale apare odată cu recunoașterea internațională a drepturilor omului și mai mult decât a includerii nucleului dur a drepturilor omului în sfera drepturilor imperative. Este una din recunoașterile care se aduc subiectului rațional și autonom de a beneficia de aceste drepturi care pornesc de la o baza antropologică restrânsă. Are aceasta universalizare un conținut moral pronunțat? Trebuie să observăm că ea își caută în primul rând caracterul juridic pozitiv și nu pe cel moral. Este acesta în mod implicit o recunoaștere a faptului că valorile morale nu mai pot avea astăzi pretenția de universalitate și că morala liberală încearcă să se extindă prin intermediul pozitivismului juridic? Dacă ar trebui să ținem cont de Hare am ajunge la concluzia ca această universalizare juridică este inutilă din punct de vedere moral, pentru că odată transformate în drept valorile morale devin un mod de a transmite informații, au o valoare pur descriptivă.

Pozitivizarea drepturilor omului, impunerea lor exterioară și nu codificarea duce la exterioritate normativă. Odată ce normele se juridizează ele aparțin realității din care nu putem deduce prescripții morale. Este dificil să concepem devenirea unui subiect ca autonom și rațional în condițiile în care ele nu pornesc de la o angajare

individuală. Am conchide atunci că procesul de universalizare a drepturilor omului are o relevanță morală minimă. Probleme etice legate de acțiunile statelor sau ale persoanelor, acțiuni care provin din afara comunității statale apar în același timp cu generalizarea juridică a drepturilor omului. Este vorba în special de problematica drepturilor omului în contextul înarmării și disuasiunii nucleare. Care este semnificația morală a disuasiunii nucleare? Filosofi americani, în special Kavka și Gauthier au încercat să restructureze în termenii teoriei alegerii raționale, dilema disuasiunii nucleare. Cum poate logica consencințialistă să ne convingă ca aceasta este binele rațional care poate să existe în condițiile în care la originea lui se afla intenția de a ucide? Aceste chestiuni au fost tratate cu mijloacele filosofiei analitice și poate nu întâmplător. Filosofia analitică a dorit să dea o bază științifică dreptului, rațiuni precise pentru care drepturile omului să dobândească noi interpretări și noi valențe.

Etica relațiilor internaționale aparține acelor ramuri ale eticii care servesc interpretărilor juridice, singurele care sunt capabile să mai asigure astăzi soluționarea conflictelor drepturilor omului. Într-o lume în care teologia și-a pierdut puterea integratoare și filosofia s-a dovedit incapabilă de a da un telos indivizilor, unicul suveran posibil nu rămâne dreptul? Revendicările legate de dreptul care trece dincolo de frontierele statului vor apărea inevitabil în construcția istoriei teoriei moral politice a relațiilor internaționale. De aceea este necesar să legăm analiza rolului dreptului și a analizei juridice de cea a eticii în relațiile internaționale.

Dimensiunea normativă a politicii externe este dată pe de o parte de mandatul pe care îl au cei ce conduc politica externă și pe de altă parte de legătura inextricabilă între acțiune și schimbare. În același timp, nu se poate face abstracție de conținutul mandatului reprezentanților statului care este cel de a creștere puterea statului în relațiile internaționale. Vom încerca să demonstrăm tensiunea care există între acest tip de circumstanțiere a politicului și statul ca agent moral înzestrat cu drepturi și obligații, tensiune normativă dar și practică. Ar fi prea simplist, așa cum susține și Aron, să-l interpretăm pe Weber ca fiind cel care a descris omul politic ca fiind limitat de „etica responsabilității”. Aceasta nu înseamnă că există o separare clară între „etica convingerii” de care acesta trebuie să facă abstracție și „etica responsabilității” căreia trebuie să i se supună.

Deși asumăm faptul că există o dimensiune normativă în acțiunea politică internațională care se reproduce în teoria relațiilor internaționale, am găsit necesar să analizăm autori care s-au referit explicit la rolul eticii și al dreptului în relațiile internaționale. Demersul nostru are o dimensiune de „deconstrucție”, în sensul în care prin analiza surselor filosofiei morale și juridice în scrierile relative la relațiile internaționale sunt criticate locuri comune ca asocierea realismului cu scepticismul moral și a liberalismului cu universalismul moral. În același timp, studiul încearcă să pună în evidență legăturile dintre teoria relațiilor internaționale și teoria dreptului internațional. După o lungă separație consacrată în „agendele de

cercetare” realiste și pozitivistă, aceste două discipline se apropie la sfârșitul anilor '90 pentru a descrie scena internațională și a prescrie comportamentul actorilor internaționali. Studiul „legalizării” internaționale și a locului dreptului în politica internațională ocupă un spațiu din ce în ce mai important. Vom încerca să îl redăm o parte din dimensiunea comună a teoriei relațiilor internaționale și teoriei dreptului internațional. Această delimitare a studiului nostru ne-a determinat să alegem trei teme ale teoriei relațiilor internaționale care ni se par relevante din punct de vedere al legăturilor cu filosofia morală și juridică: dicotomia conceptuală dintre politica internă și externă, realismul și scepticismul moral și liberalismul și universalismul moral. Propria noastră perspectivă este normativistă, favorizează rolul valorilor morale și a normelor legale în conduita internațională, considerând că teoria relațiilor internaționale trebuie să aibă o natură prescriptivă pornind de la interpretări lucide ale practicii politice și sociale.

După un scurt excurs în evoluția teoriei relațiilor internaționale destinat să indice locul autorilor analizați în contextul de ansamblu al disciplinei (II), ne vom referi la problema separării politicii interne de politica internațională, chestiune recurentă în filosofia și teoria politică consacrată analizei relațiilor internaționale (III) pentru a analiza apoi realismul și legătura cu scepticismul moral (IV) și liberalismul, căruia îi este în mod curent atașat universalismul moral (V).

II. Evoluția teoriei relațiilor internaționale

Există mai multe modalități prin care este descrisă evoluția teoriei relațiilor internaționale. Cele mai comune sinteze ale disciplinei propun trei paradigme: realismul, liberalismul(pluralismul, teoriile interdependenței) și marxismul(radicalism, structuralism și globalism). Considerăm că aceasta clasificare este excesiv simplificatoare și prin aceasta poate deveni chiar nocivă pentru studiul relațiilor internaționale. Evoluția teoriei relațiilor internaționale este sugestiv trasată prin istoria celor patru dezbateri: idealism-realism, tradiționalism-behaviorism, nerealism-neoliberalism instituțional, raționalism-reflectivism¹. Am putea sugera că se conturează deja la sfârșitul secolului trecut o a cincea dezbateri cea dintre, ceea ce am putea denumi provizoriu „pozitivism” și „normativism”.²

Prima dezbateri este cea care a avut impactul cel mai important, dar este o dezbateri conștientizată post-factum. În perioada care a urmat primului război mondial, idealismul a dominat gândirea asupra relațiilor internaționale. Dacă a existat o unitate a acestui curent referențial, aceasta

¹ Preluăm aici analiza lui O.Waever din I. Neumann, O. Waever, *The Future of International Relations: Masters in the Making*, Routledge, London and New York, 1997, pp.1-37.

² V. Pentru dezvoltarea acestei idei capitoul V.

este dată de un ideal comun al autorilor, acela de a evita repetarea războiului în relațiile dintre state. Deși cei mai mulți dintre autorii idealiști aveau o formație istorică, interesul lor nu poartă asupra studiului istoriei ci asupra soluțiilor pentru limitarea conflictelor în relațiile internaționale. Nu există o unitate a idealismului sau conștiința faptului că există un curent comun de gândire, configurarea acestui curent ca o „școală” va fi dat de reacția realistă și de contrastul între acest curent și cel realist. Curentul idealist este cunoscut astăzi mai degrabă prin intermediul interpretărilor date de realism.

Dincolo de deosebirile inerente din cadrul acestui curent, ceea ce caracterizează realismul este scepticismul față de posibilitatea existenței unui progres în istorie. Realiiștii sunt sceptici fata de posibilitatea ca instituțiile internaționale să modifice comportamentul statelor determinat de secole de raporturile de putere. Pentru realiști, relațiile dintre state sunt marcate de recurențe și repetiții, iar acțiunea politică se află sub imperiul necesarului. Realismul nu este o școală de gândire din cauza apropierii ideologice dintre membrii ei sau uniformității pozițiilor adoptate de autorii care sunt subsumați acestei școli ci mai degrabă prin criticile pe care le formulează la adresa idealismului. Aceste critici unesc autorii altfel diverși, dar considerați în bloc realiști: E. H. Carr, H. Morgenthau, R. Aron, H. Kissinger. Convinși fiind de existența unor legi care determină acțiunea statelor în relațiile internaționale, realiști sunt cei care propun formularea unei științe a relațiilor internaționale. În ciuda acestor pretenții științifice, realiștii nu stabilesc

Cuprins

Cuvânt înainte	5
I. Introducere	13
II. Evoluția teoriei relațiilor internaționale	21
III. Politică internă și politică externă: o iremediabilă separație?	41
1. <i>Voința individuală este incapabilă să trateze chestiunile de politica externă</i>	43
2. <i>Starea de natură a relațiilor internaționale limitează voința individuală</i>	46
3. <i>Este statul un actor rațional?</i>	56
4. <i>Democrația cosmopolită și guvernarea internațională</i>	67
IV. Realism politic și scepticism moral	87
1. <i>Reactivismul realismului politic și efectele sale</i>	88
2. <i>Politica internațională între istoricism și antiteorie</i>	97
3. <i>Imposibilitatea eticii în relațiile internaționale</i>	104
4. <i>Realismul clasic este un scepticism moral?</i>	111
5. <i>Neorealismul și excluderea epistemologică a eticii în relațiile internaționale</i>	125
V. Liberalism și universalism moral	137
1. <i>Liberalism în politica internă și în politica externă</i>	137
2. <i>Pacea democratică</i>	141

3. <i>Justiția ca echitate în relațiile internaționale</i>	148
4. <i>Consencințialism și justiție distributivă</i>	157
5. <i>Liberalism și teoria dreptului internațional</i>	160
Addenda	165
1. <i>Huntington și criza teoriei relațiilor internaționale</i>	165
2. <i>Puterea și virtutea predicției:</i> „teoria nu întâlnește realitatea”	170
3. „Civilizația” – un nou model realist	173
4. <i>Etica relațiilor internaționale și a analizei lor</i>	175